

Т. Грышкевіч

**ФАРМИРАВАННЕ ДАХОДНАЙ ЧАСТКІ БЮДЖЭТАЎ
ГАРАДСКІМІ САМАКІРАВАННЯМІ Ў МАГІЛЁЎСКАЙ
ГУБЕРНІ Ў КАНЦЫ ХІХ - ПАЧАТКУ ХХ ст.**

З канца 50-х гадоў ХІХ ст Расійская імперыя ўступіла ў паласу буржуазна-дэмакратычных пераўтварэнняў. Адною з іх была рэформа гарадскога самакіравання. Падрыхтоўка праекта да прыняцця новага закона пачалася з 20 марта 1862 г. па царскаму павяленню аб безаткладным прыняцці мер па паляпшэнню гарадскога грамадскага кіравання. Гарадавое палажэнне было зацверджана Аляксандрам ІІ 16 чэрвеня 1870 г. У яго аснову былі пакладзены прынцы-

пы буржуазнага дэмакратычнага права (менавіта выбарнасць і ўсеслоўнасць, аснованыя на маёмасным цензе). Дадзены закон стаў прагрэсіўным крокам у развіцці муніцыпальнага заканадаўства Расійскай імперыі. Гарадавое палажэнне 1870 г. уводзілася ў гарадах неадначасова, а на тэрыторыі беларускіх губернях, наогул, толькі з 1875 г.

Адной з асноўных прычын рэфармавання сістэмы гарадскога самакіравання стала паскарэнне тэмпаў працэсу урбанізацыі еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, у тым ліку і беларускіх губерняў. Колькасць насельніцтва беларускіх гарадоў у XIX ст. расла дастаткова хутка. Калі ў 1825 г. яно налічвала 149,94 тыс. чал. [5, с. 32], у 1858 г. - 310,37 тыс. чал., то ў 1897 г. дасягнула лічбы ў 655,08 тыс. чал. [17]. А ў перадавенны час у 45-ці беларускіх гарадах пражывала 933,02 тыс. чал. [17]. Такім чынам, менш, чым за сто гадоў насельніцтва беларускіх гарадоў павялічылася прыкладна ў 6,2 разы. Узмацніўся працэс расслаення гараджан, яны больш выяўна сталі размяжоўвацца не толькі саслоўнай, але і класавай розніцай. Значна ўзрос уплыў гарадской буржуазіі на развіццё эканомікі краю. Адначасова расла і ўскладнялася гарадская гаспадарка, што, у сваю чаргу, таксама патрабавала рэарганізацыі яе кіравання.

Найбольшай колькасцю афіцыйных гарадоў сярод беларускіх губерняў у 2-ой палове XIX - пачатку XX ст. вылучалася Магілёўская губерня. На яе тэрыторыі іх налічвалася 13. З даных, прыведзеных у табліцы 1 відаць, што большасць з іх па колькасці насельніцтва адносілася да малых гарадоў (менш за 20 тыс. жыхароў) [2]. Вылучаліся толькі Магілёў і Гомель. Апошні, наогул, на пачатку першай сусветнай вайны стаў адным з трох самых буйных беларускіх гарадоў.

Табліца 1 Дынаміка колькаснага росту насельніцтва гарадоў Магілёўскай губ.

Гарады	Колькасць насельніцтва, тыс. чал.						
	1858 г.	1863** г.	1885*** г.	1897 г.	1904 г.	1910 г.	1913 г.
Магілёў	30,78	48,2	41,9	43,12	49,89	49,58	56,22
Гомель	13,66	12,6	26,2	36,77	47,24	94,77	101,9
Горкі	4,46	4,1	5,1	6,7	7,17	8,0	8,2
Клімавічы	1,8	1,8	3,3	4,7	5,29	6,54	6,83
Мсціслаўль	6,14	6,3	7,8	8,51	10,78	16,14	16,37
Орша	5,3	5,1	4,7	13,06	14,78	18,93	22,06
Рагачоў	3,1	2,8	5,6	9,04	13,99	21,3	24,85
Сянно	2,28	1,8	3,1	4,1	4,37	5,68	8,1
Чавусы	5,19	5,3	5,2	4,96	6,2	6,81	6,99
Чэрыкаў	3,8	3,6	4,0	5,25	5,78	6,2	6,5
Бабінавічы	1,27	1,3	1,0	1,16	1,32	1,45	1,44
Копысь	3,1	2,8	3,4	3,30	3,95	5,6	6,2
Быхаў	1,82	5,9	6,1	6,38	7,27	7,84	8,17

* Крыніцы: РДГА, ф. 1288, воп 25, спр. 40, л. 2-3; **Даныя за 1863 г.: Статистический временник Российской империи. Вып. 1. Отдел. 1. СПб., 1866. С. 112-113; *** Даныя за 1885 г.: Сборник сведений по России за 1884-885 годы. СПб., 1887. С. 16-24.

Першымі права на стварэнне новых органаў гарадскога самакіравання атрымалі губернскі горад Магілёў, дзе дума пачала дзейнічаць з 15 красавіка 1876 г. [14, л. 38], і Гомель [14, л. 5]. У студзені 1878 г. Магілёўскім губернатарам з МУС быў атрыманы дазвол на ўвядзенне Гарадавога палажэння ў Оршы, Рагачове, Чэрыкаве і Мсціслаўлі [14, л. 72]. У маі 1881 г. такі ж дазвол быў атрыманы для Клімавіч, Чавус і Копысі [14, л. 103]. Падчас контррэформы 1892 г. змены адбываліся адначасова ва ўсіх гарадскіх пасяленнях, у дачыненні да якіх было прыменена Гарадавое палажэнне 1870 г. [12]. Пры гэтым гарады былі падзелены на дзве катэгорыі. У найбольш буйных і эканамічна развітых Гарадавое палажэнне 1892 г. дзейнічала ў поўным аб'ёме, а дробныя атрымалі права на стварэнне органаў гарадскога самакіравання па спрошчанай форме. Да першай групы ў Магілёўскай губерні ўрадам былі аднесены Магілёў, Гомель, Рагачоў, Орша, Мсціслаўль, Чэрыкаў і Чавусы [19, л. 15].

Згодна прынятаму ў 1870 г. палажэнню, гарадскім грамадскім установам была нададзена самастойнасць (у месжах закона) у вырашэнні шматлікіх праблем гарадскога жыцця [12, арт. 5]. У сферу дзейнасці органаў гарадскога самакіравання былі ўключаны справы па знешняму добраўпарадкаванню горада (утрыманне вуліц, плошчаў, маставых, тратуараў, гарадскіх грамадскіх садоў, бульвараў, вадаправодаў, сточных труб, каналаў, мастоў, асвятленне горада і г.д.), справы па паляпшэнню дабрабыта мясцовага насельніцтва (ахова народнага здароўя, удзел у папярэжэнні аб народнай адукацыі, прыняцце мер па супрацьпажарнай бяспецы, стварэнне за асабісты кошт бібліятэк, музеяў, тэатраў і г.д.), папярэжэнне аб развіцці мясцовага гандлю і прамысловасці, утварэнне прыстаней, бірж, крэдытных устаноў. Акрамя гэтага закон прадугледжваў і выдаткаванне ў абавязковым парадку грошай на ўтрыманне гарадскога грамадскага кіравання, мясцовай паліцыі, уключаных у яе склад пажарных каманд, знаходзячыхся ў горадзе войск, а таксама ацяпленне і асвятленне цюрмаў [12, арт. 2, 139]. Прынятае ў 1892 г. Гарадавое палажэнне пакінула без змен практычна ўвесь комплекс акрэсленых задач.

Вырашэнне такой колькасці праблем напрамую залежала ад фінансавых магчымасцей гарадской казны. Згодна закону, яна складалася са звычайнага і чразвычайнага бюджэтаў, у сваю чаргу кожны з іх утрымліваў у сабе даходную і расходную часткі. Асноўнымі крыніцамі паступлення (у кожным законе іх звыш 10) звычайных прыбыткаў у гарадскую казну з'яўляліся розныя падаткі і зборы (ацэначны з нерухомай маёмасці гараджан, з дакументаў на права гандлю і промыслаў, з корчмаў, пастаяльных двароў, рамізнікаў і г.д.), паступленняў у зварот расходаў ад казны, а таксама даходы ад гарадской маёмасці (зямель, прадпрыемстваў і г.д.). Менавіта гэтыя грошы ішлі на абавязковыя расходы горада па ўтрыманню органаў дзяржаўнага і мясцовага кіравання, паліцыі, цюрмаў, пажарных і воінскіх частак, добраўпарадкаванне горада, утрыманне адукацыйных і медыцынскіх устаноў і г.д. Чразвычайны бюджэт складаўся з дабрачынных ахвяраванняў, займаў, сродкаў ад продажу гарадской маёмасці.

Расходы гэтай часткі бюджэту ішлі на набыццё маёмасці, выплату гарадскіх пільг, пры неабходнасці органы гарадскога самакіравання рабілі з іх заём пад пріцэнта на патрэбы горада. Найчасцей, як паказваюць архіўныя і статыстычныя даныя, органы гарадскога грамадскага кіравання валодалі вельмі сціплымі сродкамі, асабліва ў першыя гады сваёй дзейнасці [3], а асігнаванні на абавязковыя расходы (паліцыю, пажарныя каманды, воінскі пастой і г.д.) звычайна займалі большую частку гарадскога бюджэту.

Табліца 2 Бюджэты гарадоў Магілёўскай губ. *

Горад, год	рэальныя валавы даход / расход, тыс. руб.									
	1876 г.		1879 г.		1882 г.		1884 г.		1892 г.**	
	даход	расход	даход	расход	даход	расход	даход	расход	даход	расход
Магілёў, 1876 г.	34,176	36,276	56,675	56,157	94,891	95,047	93,588	94,101	105,876	112,327
Гомель, 1876 г.	14,731	12,196	55,169	56,441	64,689	65,128	46,756	46,376	93,153	90,152
Орша, 1879 г.	-	-	4,415	5,812	8,241	8,642	10,655	7,178	11,293	13,077
Ратнавоў, 1879 г.	-	-	9,289	6,949	13,985	21,307	14,905	13,223	15,688	14,072
Меніслаўль, 1879 г.	-	-	3,210	3,704	7,774	7,977	7,824	7,178	9,938	10,615
Чарыкаў, 1879 г.	-	-	2,472	2,514	7,520	7,475	5,356	5,164	-	-
Чыусы, 1882 г.	-	-	-	-	2,766	2,791	8,647	8,582	-	-

* Крыніцы: Статистический временник Российской империи. Сер. III. Вып. 22. СПб., 1887. С. 14-15, 46-47; ** НГАБ, ф. 2001, воп. 1, спр. 1306, лл. 5, 9, 56, 85, 252, 258, 264, 265, 272, 281.

З табліцы 2 відаць, што павялічваліся гарадскія прыбыткі, але патрэбнасці гарадоў заўсёды перавышалі фінансавыя магчымасці бюджэтаў (гэта тэндэнцыя зацвярдзлася і ў наступныя гады). Таму назіраўся хронічны недахоп сродкаў. Практычна заўсёды год завяршаўся з перавышэннем расходнай часткі над даходнай. Многія гарадскія думы закладвалі ў бюджэт дэфіцыт яшчэ пад час зацвярджэння роспісу даходаў і расходаў на наступны год. Трэба адзначыць і тое, што часта яны штучна імкнуліся падагнаць і выраўняць у каштарысах даходы з расходамі. Напрыклад, па Оршы каштарыс 1901 г. першапачаткова быў разлічаны са значным перавышэннем расходаў: даходы - 16960 р. 72 к., расходы - 21026 р. 73 к. [8, л. 15]. Кіеў пакрыць дэфіцыт, управа прапанавала, як і ў мінулыя гады [6, л. 136.] “павялічыць на неабходную суму плату азначнага збору з кошту нерухомасці абывацеляў г. Оршы у тым працэнце, які спатрэбіцца” [8, л. 15]. Такім чынам, у канчаткова ўцверджаным каштарысе даходы былі роўныя расходам - 21710 р. 23 к. [6, л. 19]. На паяджэнні Гомельскай гарадской думы ў 1906 г. адзначалася, што “у каштарыс унесена сумніўных даходаў да 47984 р. толькі для таго, каб сбалансаваць яго без дэфіцыту” [9, л. 6 зв.].

Пакрыць дэфіцыт органы гарадскога самакіравання маглі рознымі шляхамі, у прыватнасці грашыма са спецыяльных сродкаў, за кошт “запаснога” капіталу і г.д. Але архіўныя даныя паказваюць, што многія гарады апошняга проста не мелі [6, л. 131]. Увесь прыбытак, што атрымоўвала гарадское самакіраванне Магілёва і Гомеля, не мог забяспечыць фінансавай асновы для рэарганізацыі гарадской гаспадаркі згодна патрабаванням часу, а для дробных гарадоў гэтая праблема была яшчэ больш вострай. Таму для рэалізацыі праектаў, якія патрабавалі значных капіталаўкладанняў, па рашэнню гарадскіх дум рабіўся заём у банках. Гэты шлях выкарыстоўваўся вельмі часта. Напрыклад, Гомельскай гарадской думе ў 1891 г. трэба было выплаціць Віленскаму зямельнаму банку ў кошт пагашэння пазыкі па 5-ці розным займам 8458,6 р. [6, л. 100-102]. Другім спосабам здабывання сродкаў сталі аблігацыйныя займы пад пэўны праект. Па пастанавленню той жа Гомельскай думы 1 лістапада 1909 г. у зварот былі выпушчаны аблігацыі на суму 180 тыс. руб. [10, л. 168]. У выніку гарады вырашалі свае праблемы, гарадская гаспадарка развівалася, але на гарадской казне павісалі велізарныя даўгі. Пазыка Гомельскага гарадскога самакіравання з 1882 да 1889 г. склала ў пачатку 90-х гг. XIX ст. агульную суму, прыкладна роўную гадавому бюджэту горада [6, л. 100-102]. Праверка Рэвізійнай камісіяй гарадской думы фінансавага становішча Гомеля ў 1906 г. паказала, што “вядзенне гарадской гаспадаркі на працягу многіх апошніх гадоў насіла рызыкаўны і неабдуманы характар” [9, л. 53в]. На 1 студзеня 1907 г. агульная сума доўга па займам была ў 592615 р., па невыкананым расходам - 136440 р., і такім чынам складала 729055 р. [9, л. 5 зв]. Тут трэба ўдакладніць, што такія страты на пабудову гарадскіх прадпрыемстваў, у далейшым давалі значны прыбытак. Акрамя гэтага, неабходна адзначыць, што аблігацыйныя займы мелі і свае недахопы. Паколькі горад дзейнічаў самастойна, сума займа была нязначнай, то змясціць яго па высокую курсу было складана. Такім чынам, пры рэалізацыі аблігацый страчвалася частка грошай на выплаце камісійных збораў пасрэднікам альбо банкам.

На працягу вывучаемага перыяду адной з галоўных крыніц паступлення даходаў у бюджэты былі гарадскія падаткі. Гэта ацэначны збор з нерухомай маёмасці жыхароў, гандлёва-прамысловы збор, а таксама шэраг болып дробных збораў (з рамнінікў, з экіпажаў, пры кляйменні мер і вагаў, пры засведчанні дакументаў у натарыуса і г.д.). Найбольшы прыбытак прыносіў гораду ацэначны збор. Ён мог збірацца па рашэнню гарадскіх дум з чыстага даходу ад нерухомай маёмасці жыхароў у памеры не больш як 10 %, альбо, калі немагчымыя альбо высветліць даход, то не больш 1% ад яе вартасці [1, с. 119]. Па ўказу Сената ад 21 красавіка 1900 г. (№ 3651) вызначэнне вартасці нерухомай маёмасці ажыццяўлялася праз капіталізацыю ў 10 %. Гэта значыць неабходна было памножыць суму прыбытку на 10 [4, с. 89]. Большасць гарадоў Магілёўскай губерні карысталася другім спосабам. Для павелічэння гарадскіх прыбыткаў органы гарадскога самакіравання перыядычна праводзілі пераацэнку нерухомай маёмасці. Аналіз архіўных матэрыялаў паказвае, што маёмасць абывацеляў незалежна ад ацэньвалася згодна яе рэальнаму рыначнаму кошту. Гэта адзначалася і ў

нерівномірним друку: "...як выцякае з праверкі міністэрства фінансаў, органы гарадскога самакіравання сістэматычна змянялі вартасць падлягаўшай абкладанню маёмасці" [18, с.101]. А сам памер збора доўгі час быў далёкім ад максімальна дазволенага законам (напрыклад, па пастанавленню Гомельскай гарадской думы ад 5 чэрвеня 1878 г. на карысць горада збіраўся ацэначны збор у памеры 1/4 % ад кошту нерухомаści [7, л. 49], у Чэрыкаве - 3/4 % ад кошту нерухомай маёмасці [6, л. 4 зв.] і г.д.). З гадамі гарады пашыраліся, расла колькасць тэрыторыі, пубудоў, змяняўся іх рыначны кошт. Напрыклад, уся нерухомая маёмасць Гомелю з прадмесцямі ў 1891 г. была ацэнена ў досыць значную суму - 1690 тыс. руб. [7, л. 49], але з-за невысокага працэнта, устаноўленага думай, гарадская казна атрымоўвала нязначныя грошы. Толькі на пачатку ХХ ст. па Гомелю ацэначны збор быў даведзены да максімальнага памеру ў 1% [9, л. 6]. Даходы гарадоў ад узгаданага збору з 1880 да 1884 гг., склалі па Магілёву - 73188 р., альбо 15,27% ад усяго даходу за гэты час, Гомелю - 15233 р. (5,89%), Мсціслаўлю - 1989 р. (5,25%), Оршы - 14537 р. (32,17%), Рагачову - 14537 р. (21,51%), Чэрыкаву - 4124 р. (15,37%), Чавусам - 2028р., (7,39%) [19, с. 174-175]. У наступныя гады, назіралася паступовае павелічэнне гарадскіх прыбыткаў ад узгаданага збору на працягу ўсяго разглядаемага перыяду. У 1891 г. ацэначны збор склаў па Магілёву 24000 р. (22,56%), у 1892 г. - 25820 р. (24,39%) [7, л. 4, 110]; па Гомелю ў 1891 г. - 4222 р. (3,37%) [6, л. 50-51], а ў 1892 г. - 4222 р. (4,53%) [7, л. 21]; у Чэрыкаве ў 1891 г. - 1492 р. 93 к. (18,17%) [6, л. 4 зв.], у Чавусках - 500 р. (6,5%) [7, л. 177 зв.]. Праз 10 гадоў ён займаў прыкладна чацвёртую частку ад прыбыткаў гарадскіх бюджэтаў. У 1902 г. у Магілёве ацэначны збор быў роўны 41499 р. (26,6%), у Гомелі - 40000 р. (19,76%), Оршы - 3072р. 67 к. (18,76%), Рагачове - 5212 р. 60 к. (16,4%), Чэрыкаве - 3120 р. 48 к. (33,76%), Чавусах - 1567 р. 55 к. (24,31%). Толькі па Мсціслаўлю ён прыносіў нязначны прыбытак - 650 р., альбо 4.7% ад усіх паступленняў [16, л. 145-151]. Гэта тлумачыцца складаным становішчам гарадскога насельніцтва, што адначасна пачалася яшчэ ў 1882 г. Па ацэначнай ведамасці Мсціслаўля шмат жыхароў падаткам не абкладалася "па малакаштоўнасці маёмасці" і немагчымасці выплочнаць яго з-за "беднасці, асабліва яўрэйскага насельніцтва" [11, л. 3-28, 59].

Іншыя падаткі таксама адыгрывалі значную ролю ў павелічэнні прыбыткаў гарадской казны. Даход ад гарадской маёмасці (зямель, даходных дамоў і г.д.) па Магілёву ў 1892 г. планавалася атрымаць - 12389 р. (11,7%) [7, л. 1-3], а ў 1902 г. - 27529 р. (17,66%) [16, л. 145]. У Гомелі ў 1892 г. гэты даход займаў апошняе месца ў бюджэце - 42065 р. 24 к. (45,16%) [7, л. 21], але ў 1902 г. знізіўся да 44624 р. (22%) [16, л. 145]. Для дробных павятовых цэнтраў, з недасканалай гарадской гаспадаркай гэты шлях папаўнення фінансаў увесць час займаў вядучае становішча. Так за пяць гадоў, з 1880 да 1884 г., даходы па гэтай збору склалі па Мсціслаўлю - 20877 р., (55,14%), Оршы - 14084 р. (31,16%), Рагачову - 25700 р. (38,03%), Чэрыкаву - 6077 р. (22,65%), Чавусам - 8404 р. (30,62%) [19, л.174-175]. Па даным за 1902 г. прыбытак з гарадской маёмасці таксама быў значным: Мсціслаўль - 5241р. 25 к. (37,94%), Орша - 6295

р. 76 к. (32,29 %), Рагачоў - 21221 р. 68 к. (70,71 %), Чэрыкаў - 1416 р. 70 к. (15,33 %), Чаусы - 2436 р. 20 к. (37,79 %) [16, л. 145-151].

Збор з гандлю і промыслаў прыносіў значна меншы даход і не перавышаў у бюджэтах малых гарадоў спачатку 10-11 % (акрамя Оршы). Так, падцвярджаюць гэтыя даныя: з 1880 па 1884 г. па Мсціслаўлю ён склаў 3771 р. (9,96 %), Оршы - 8976 р. (19,86 %), Рагачову - 5899 р. (8,73 %), Чэрыкаву - 3027 р. (11,28 %), Чавусам - 2024 р. (7,37 %) [19, л. 174-175]. Губернскі горад Магілёў атрымаў у той час 51518 р., ці 10,75 % ад усіх даходаў, а Гомель - 21477 р., альбо 8,31 % [19, с. 174-175]. У 1902 г. разглядаемы збор узрос і па малых гарадах даходзіў да 15 % (Мсціслаўлю - 1472 р. (10,66 %), Орша - 3394 р. 94 к. (12,56 %), Рагачоў - 1228 р. 75 к. (4,09 %), Чэрыкаў - 1230 р. 12 к. (13,31 %), Чавусы - 393 р. (6,09 %)), а па Магілёву (11994 р. 80 к., ці 7,69 %) і Гомелю (12224 р., ці 6,04 %) да 10 % [16, л. 145-151].

Такім чынам, праведзеная ў 1870 г. рэформа гарадскога кіравання ў большасці адпавядала патрабаванням капіталістычнага развіцця краіны. Гараданым палажэннем 1870 г. на тэрыторыі Расійскай імперыі былі створаны прынятае новае па свайму характару гарадскія ўстановы, якія самастойна вырашалі мясцовыя праблемы. За гэты час фінансавая становішча гарадоў Магілёўскай губерні, асабліва Гомеля і Магілёва, якасна змянілася. Назіраўся ўстойлівы рост гарадскіх бюджэтаў і, нягледзячы на тое, што існаваў пастаянны дэфіцыт сродкаў, гарадскімі самакіраваннямі рэалізаваліся шматлікія практы, патрабаваныя значных капіталаўкладанняў.

Літаратура:

1. Высочайше утвержденное 16 июня 1870 г. Городовое положение с объяснениями. Изд. Хоз. Департамента МВД. СПб., 1873.
2. Гл.: Таблица 1.
3. Гл.: Таблица 2.
4. Городское дело. 1909, № 2.
5. Лютыг А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII - 1-ой половине XIX века.
6. НГАБ, ф. 2001, воп. 1, спр. 1273.
7. НГАБ, ф. 2001, воп. 1, спр. 1306.
8. НГАБ, ф. 2001, воп. 1, спр. 1800.
9. НГАБ, ф. 2100, воп. 1, спр. 17.
10. НГАБ, ф. 2100, воп. 1, спр. 20.
11. НГАБ, ф. 2101, воп. 1, спр. 12.
12. ПСЗ РИ. Собр. III, Т. XLII. СПб., 1892. № 8708.
13. ПСЗ РИ. Собр. II, Т. XLV. Отд. I. 1870 г. СПб., 1874. № 48498.
14. РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 1287, воп. 38, спр. 1726.
15. РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 1287, воп. 38, спр. 2658.
16. РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 1287, воп. 38, спр. 3732.
17. РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 1288, воп. 25, спр. 15, л. 6-13; спр. 8, л. 16-19; спр. 39, л. 8-10; спр. 40, л. 2-3; спр. 9, л. 11-13.
18. Сиринов М. Городское хозяйство и городские финансы. // Городское дело. 1901. № 3. С. 97-105.
19. Статистический временник Российской империи. СПб., 1887. Сер. III. Вып. 22.